

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 821.161.2"12/18":7.041-054(437.6)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2026.40.2>

Олександр БОРОНЬ, д-р філол. наук, чл.-кор. НАН України

ORCID ID: 0000-0002-1014-2219

e-mail: ovboron@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

СЛОВАКИ ТА СЛОВАЦЬКІ ЗЕМЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIII – XIX СТОЛІТЬ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗІВ

Вступ. *Образи Словаччини та словаків становлять важливий предмет української літературознавчої імагології. Ледь не вичерпно ці образи розглянуто в одному з розділів дисертації Наталії Кобець "Словацько-український діалог: літературний вимір" (2020), однак не всі твори XIII – XIX ст. було проаналізовано, тоді як слід прагнути максимально можливої повноти, щоб висновки й узагальнення ґрунтувалися на репрезентативній вибірці. Тож актуальність дослідження полягає у залученні до аналізу всіх творів українського письменства XIII – XIX ст. із образами словаків та згадками про словацькі землі, а мета – виявлення видозмін цих образів.*

Методи. *У дослідженні застосовано поєднання філологічного та описового методів, а також компаративний метод, щоб відстежити зміни у представленні словаків у різні літературні періоди.*

Результати. *Вдалося з'ясувати, що витоки образів Словаччини та етнотипу словаків в українській літературі сягають ще пам'яток Середньовіччя (Галицько-Волинський літопис) та епохи Бароко (літопис Самійла Величка, вірш Йосифа Шумлянського). Завдяки точним і розлогим описам значущість зберігає паломницька проза, зокрема "Мандри..." Василя Григоровича-Барського, до якої тяжіють різноманітні твори "літератури факту": подорожні записки Якова Головацького, спогади Михайла Драгоманова, нарис Івана Нечуя-Левицького. Недооцінено у цьому розумінні видається розлогий епізод у Шевченковій повісті "Наймичка", перепрочитання якого унаочнює еволюцію образу словака в українській прозі. Наступною ланкою розвитку є ідеалізований образ словака в оповіданні Юрія Федьковича. Апеляція до узагальненого словака з-поміж інших слов'янських народів у вірші Михайла Старицького "До слов'ян" втілює думку про рівність націй, право кожної на свободу і культурну розбудову.*

Висновки. *Сказане ще не дає підстав говорити про появу в кінці XIX ст. в українській літературі цілісного багатогранного образу Словаччини, йдеться радше про вагомий етап у його формуванні. Відстежено трансформацію від побіжних топонімічних згадок до спроб художнього осмислення етнічної та культурної своєрідності словаків, згодом – до суттєвої ідеалізації представників словацького народу, хоч загалом превалює умовний об'єктивізм.*

Ключові слова: імагологія, літопис, спогади, подорожні записки, інтерпретація, опис, рецепція.

Вступ

Упродовж століть, особливо активно у XIX–XX, в українській літературі формувалися розмаїті образи сусідніх народів, не позбавлені часом стереотипних рис. Помітне місце серед таких літературних іміджів посідають образи Словаччини та словаків, глибоко і різнобічно досліджені у відповідному розділі кандидатської дисертації Наталії Кобець "Словацько-український діалог: літературний вимір" (Кобець, 2020). Створені в певній національній чи регіональній свідомості літературні образи (іміджі) становлять безпосередній предмет літературознавчої імагології (Наливайко, 2006, с. 91). Прийоми і засоби цієї галузі літературознавчої компаративістики дають змогу виявити закономірності появи та функціонування таких образів у красному письменстві, їх художній сенс і спрямованість. Залучені в дослідженні Н. Кобець твори доповнено аналізом відповідних фрагментів у Галицько-Волинському літописі, паломницькому творі Василя Григоровича-Барського "Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік" та повісті Тараса Шевченка "Наймичка". Згадки про словацькі землі та словаків у цих та інших творах до кінця XIX ст. розглянуто у процесі видозміни етнообразів та їх поступового ускладнення.

Методи

У дослідженні застосовано філологічний та описовий методи, а також компаративний метод, щоб відстежити зміни у представленні словаків у різні літературні періоди.

Результати

Дослідники мають прагнути максимально можливої повноти в осмисленні художнього матеріалу, щоб висновки й узагальнення ґрунтувалися на репрезентативній

вибірці. Тож **метою дослідження** є вивчення всіх творів українського письменства з образами словаків та згадками про словацькі землі задля виявлення видозмін згаданих образів. Двом підрозділам про рецепцію Словаччини в українській прозі та поезії XX ст. розділу "Образ Словаччини та словаків в українській художній літературі" у дисертації Н. Кобець передуватиме важливий підпункт про становлення української художньої словакістики, у якому пунктирно викладено матеріал від XV – до кінця XIX ст., адже суцільна лінія формування названих образів у той період, зрозуміло, не простежується.

Літературний етнообраз словаків формувався в українському красному письменстві поступово, тому одним із чільних завдань має стати відстеження найперших згадок про словацькі топоніми. Відлік варто починати з XIII ст., коли було написано Галицько-Волинський літопис, що зберігся в Іпатіївському літописному зведенні. Описані в ньому події охоплюють 1201–1292 рр., згадки про словацькі топоніми зосереджено в галицькій частині літопису (1201–1261).

Коли король Угорщини Андрій II (Андраш) у 1213 р. ішов із військом на Галич, то зупинився в Лелесовім монастирі, де невірні бояри хотіли його вбити, але вбили тільки його дружину Гертруду (Літопис руський, 1989, с. 373). Тоді – село Лелес в Угорському королівстві, нині – у Словаччині, розташоване за 8 км на північ від міста Краловскі Хлмец у районі Требішов. Заснований у Лелесі 1182 р. Премонстратенський монастир, пізніше розширений до повноцінного комплексу, зберігся до нашого часу. Завдяки монастирю тривалий час Лелес був

адміністративним та релігійним центром свого регіону (Давні монастирі..., 2021, с. 71).

У 1214 р. Андрій зустрівся із краківським князем Лешком I Білим у місті Спіші (Літопис руський, с. 374), де уклав відому угоду про поділ галицько-волинських земель між Угорщиною і Малопольським князівством, за порукою чого став шлюб його сина Коломана і дочки Лешка Саломеї. Леонід Махновець ототожнив літописний топонім із сучасним містом Спішська Нова Вес (Літопис руський, с. 398), проте літописне місто відповідає радше Спиському граду, що територіально належить тепер селу Жегра.

Під час монгольської навали Данило Галицький воєни 1240 р. "пішов із Угрів у Ляхи, на [город] Бардуїв..." (Літопис руський, с. 398). Нині – місто Бардіїв (або Бардеїв) на Пряшівщині. З того часу зберігся собор святого Егидія (1247). Узавши сина Лева, Данило 1246 р. вирушив до короля Угорщини і Хорватії Бели IV "в [город] Ізволін, і взяв дочку його [Констанцію] синові своєму за жону" (Літопис руський, с. 406). Тоді – столиця угорської жупи, нині – місто Зволен у Банськобистрицькому краї. Влітку 1248 р. на прохання Бели IV прийти на допомогу у війні з німцями Данило Галицький "рушив йому на поміч і прийшов до [города] Пожга" (Літопис руський, с. 408). Пожг, Пожонь – теперішня Братислава.

Зрозуміло, такі лапідарні згадки не свідчать навіть про опосередкований образ Словаччини в українському літописанні, позаяк ці землі належали до королівства Угорщини, так само населення міст становили переважно угорці. Вперше виданий у складі Іпатіївського літопису мовою оригіналу (давньоруською) в серії "Полное собрание русских летописей" 1843 року (Полное собрание..., 1843) Галицько-Волинський літопис став набуток широкого кола літературів і науковців. Важливо, проте, наголосити, що саме згадки про словацькі населені пункти в Галицько-Волинському літописі є відправним пунктом формування образу Словаччини в українській літературі.

Однією з перших власне літературних рецепцій Словаччини в українській літературі Н. Кобець вважає виданий у Римі латиномовний трактат "Прогностична оцінка поточного 1483 року" Юрія Дрогобича – випускника Ягеллонського та Болонського університетів, ректора другого з названих навчальних закладів (1481–1482). Дослідниця наводить (Кобець, 2020, с. 122) з нього за електронною версією харківського видання творів Ю. Дрогобича цитату з переліку "міст і регіонів", серед яких буцімто названо і Братиславу: "В усіх регіонах і містах, довгота яких із Заходу менша сорока шести градусів і більша тридцяти восьми, Сонце буде на протязі всього року із самою великою домішкою Марса. Як в містах Кракові, Познані славного Царства Польського; у Львові, Дрогобичі на Русі; в Буді, Касонії в Угорщині; Братиславі і Нисі в Силезії; в Неаполі, Таренті – Апулія, і в цілому у всій Силезії і Калабрії; і в усіх регіонах і містах, їх сусідах, розповсюджується цей висновок" (Дрогобич, 2002). Тут впадають в око грубі стилістичні помилки ("самою великою", "на протязі"). Ясна річ, жодної назви "Братислава" в тексті 1483 р. не могло бути: як відомо, так місто називається лише з 1919 р., до того часу словацькою – Прешпорк. Якщо звернутися до оригіналу, то там сказано буквально: "Vratislauia, Nissa Slesiae" (Дрогобич, 2001), тобто Вроцлав, Нижня Силезія, що і зрозуміло, адже Силезія не входила до складу Польського королівства, а як група князівств належала до Богемського королівства у складі Священної Римської

імперії. "Силезія і Калабрія" – це Сицилія і Калабрія. Це одна недбалість перекладу.

Після Галицько-Волинського літопису важливий словацький топонім згадано у козацькому літописі Самійла Величка (перша половина XVIII ст.) в описі подій битви у жовтні 1683 р. між турками і силами антиосманської коаліції поблизу словацьких Парканів (сучасне Штурово) (Величко, 1991, с. 294–295), на що звернула увагу Н. Кобець (Кобець, 2020, с. 123). Запекла баталія завершилася остаточним розгромом турецького війська. Про ці ж події писав безпосередній учасник (як ротмістр) попередньої Віденської битви львівський єпископ Йосиф Шумлянський у поезії "Послухайте, що з вас живо..." (близько 1686):

Турки зраду там готують,
При Парканах ся шикують
І знеацька наступають,
В четвер ляхов побивають.
[...]
Та в суботу під Парканом
Дано хльосту турком-паном –
На полю їх покладано,
Зо всіх сторін в Дунай гнано
(Українська поезія..., 1992, с. 123).

Історична значущість битви надає згадкам про словацьке містечко додаткового семантичного виміру в тексті літопису Величка, істотно більшою мірою – у вірші Шумлянського.

З поля зору словакістів незаслужено випав паломницький твір Василя Григоровича-Барського "Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік", у якому міститься опис міста Кошице. Вирушивши зі своїм товаришем по навчанню в Києво-Могилянській академії Юстином Ленницьким 1723 р. в подорож по святих місцях, Григорович-Барський решту свого до життя до самої смерті 1747 р. провів у мандрах і навчанні по чужих землях. Початковий маршрут до святих місць на Сході не був традиційним для того часу: замість напрямку Васильків – Немирів і далі на південь до Чорного моря, паломники вирушили спершу до Львова, бо мали намір відвідати згодом Рим. 11 травня 1724 р. вони дісталися Кошице: "Це місто прекрасне й неприступне: неприступне ж тому, що має дуже пильну сторожу..." (Григорович-Барський, 2000, с. 22). Тільки після того як їх документи оглянув сам правитель міста, їм дозволили зайти. Із властивою йому ретельністю мандрівник описує систему укріплень Кошице:

Ми ж, поминувши першу сторожу, бачили зовнішню красу міста, і перейшли міст, що стоїть на мурованих стовпах, і бачили під ним глибокий і широкий рів, що ним навколо міста тече вода. Також пройшли ми другу сторожу, що стояла у кам'яних воротах. Минули ми її без перешкод і побачили другий рів, широкий і глибокий, і в ньому також була вода; він з обох боків обкладений камінням. Також пройшли ми третю сторожу, що теж у кам'яних воротах стояла, а потім у третій воротах пройшли й четверту сторожу. Аж тоді вступили в ми в саме місто [...] (Григорович, 2000, с. 23).

Далі паломники гостювали півтори доби в гончара, "чоловіка добродісного і гостинного", "просячи милостиню по місту, хоч і не без сорому давалося нам це нове заняття" (Григорович, 2000, с. 23).

Мандрівник докладно описує облаштування міста:

Всередині ж це місто гарне ось чим: 1. Будинки всі кам'яні, одні вищі від інших, гарні, білі й чисті, багато з них із залізними ґратами на вікнах, деякі ж із залізними дверима, зовні пофарбованими. 2. Вода посеред міста тече нешироким кам'яним руслом, біжить швидко і змиває всілякий бруд зі смітників і сморідних місць від кожного дому. 3. Кожен дім і кожне подвір'я має свій колодязь, мурований з каменю, і всяк зі свого черпає, скільки хоче, і ні в кого не просить води. 4. Костелів і кляшторів тут хоч і небагато, однак і

зовні, і всередині вони мають гарний вигляд, вежі або дзвіниці, що при кожному храмі стоять, також чудові, особливо ж Фарський собор, який у русів називався б головною або соборною церквою. Собор цей своєю красою та багатством перевершує всі інші, бо вельми майстерно споруджений із самого обтесаного каменю, як і вежа або дзвіниця. 5. Вулиці чисті, й грязюки на них зовсім немає, бо каменем їх вимощено навмисно косо, щоб дощ їх змивав і вода з них стікала у вже згаданий каменем вимощений потік, що біжить через місто. 6. Вінець і найперша з усіх красот міста – кам'яна колона, споруджена 1724-го вельми майстерно; вона тригранна, стоїть посеред міста, на ній – ангели, що сидять на хмарах по краях граней, зображені від низу до самого верху. На верху цієї колони з того ж каменю гарно й майстерно вирізьблена Пресвята Діва Богородиця, дванадцять золотих зірок у неї навколо голови, вона стоїть зі смиренным і зворушеним обличчям. (Григорович, 2000, с. 23).

Фарський собор – собор святої Єлисавети Угорської, найбільший костел Словаччини. Кам'яну колону, яку описує Григорович-Барський, було споруджено у пам'ять про завершення епідемії чуми, що лютувала в місті у 1709–1710 рр. Мандрівник господарським оком помічає особливості систем водопостачання та водовідведення, чистоту вулиць, головне ж – зосереджується на красі архітектурних пам'яток міста. На зроблених біля основи колони ганках із перилами студенти та учні, навчені співу, "вранці при сході сонця і ввечері при його заході співають чудових пісень, спеціально складених", Григорович-Барський їх "слухав із великою втіхою" (Григорович, 2000, с. 24). Не оминає мандрівник і відразливі картин, нотуючи свої враження: "Ідучи навколо міста, щоб вийти на свою дорогу, побачили ми сліди жорстоких страт злочинців, багато рук, ніг і голів людських, що на шибеницях, на палях і на гаках залізних висіли, і давніх, і нових, і від смороду та від жаху сердечного ледве змогли ми проминути це місце" (Григорович, 2000, с. 24). Описуючи Кошице, паломник прагне донести українському читачеві уявлення про архітектурну красу міста, оборонні укріплення та його господарський устрій, фіксує відмінності від повсякдення у Києві.

Перше недосконале видання з численними скороченнями і редагуванням, яке підготував Василь Рубан, з'явилося друком у Петербурзі 1778 р. Авторський опис Кошице в ньому збережено (Григорович-Барський, 1778, с. 12–13). Цього ж року книжку передруковано в Клинцях, згодом вона видавалася у 1785, 1788, 1793, 1800 і 1819 роках. У 1885–1887 рр. за рукописом здійснено нове видання в чотирьох томах. Перше видання "Мандрів..." із власницьким написом було в невеликій Шевченковій бібліотеці (Тарас Шевченко. Документи..., 1982, с. 367), майже напевно поет його читав.

Григорій Сковорода не залишив згадок про словацькі міста, хоч не раз їх відвідував під час перебування в Угорщині у складі Токайської комісії (1745–1750) під керівництвом генерал-майора Федора Вишневецького, що займалася закупівлею вина для царського двору. Як довів Леонід Махновець, на зворотному шляху до України Сковорода проїжджав Кошице (Махновець, 1972, с. 48), а в рапорті майора Василя Горбунова від 7 жовтня 1750 р. зафіксовано, що тоді ж – і Пряшів (Махновець, 1972, с. 45). Учень Сковороди Михайло Ковалинський у написаній 1794 р. біографії філософа засвідчив його перебування в Братиславі: "Подорожуючи з цим генералом, мав він нагоду з його дозволу та з його допомогою поїхати з Угорщини до Відня, Офена [Буда. – О. Б.], Пресбурга й інших навколишніх міст, де, цікавлячись з своєї охоти, намагався знайомитися найбільше з людьми, які були тоді дуже славні вченістю й знаннями"

(Сковорода, 2005, с. 382). Як відомо, Сковорода вільно володів латиною та німецькою, розумів грецьку.

"Література факту" (книги мандрів, спогади, щоденники, листи й трактати) (Наливайко, 2006, с. 99) у розбудові образу словаків в українському письменстві відіграла не меншу роль, ніж художні твори. Яків Головацький враження від мандрівок 1832–1840 рр. Галичиною, Закарпаттям, Буковиною описав в епістолярній формі до чеського письменника і науковця Карела Запи у Львові під назвою "Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана до приятеля у Л." (у перекладі чеського вперше опубліковано у Празі у 1841–1842 рр., оригінал не зберігся). В одному з листів, спостерегла Н. Кобець (Кобець, 2020, с. 129–130), він так характеризує словацьких купців, яких зустрів на межі із Трансильванією:

Спинаючись на високу гору, догнав я двох словаків з конем, що, обвішаний вдома величезними мішками товарів, теж дряпався вгору. Були вони родом із Тренчанського округу. Тамтешні мешканці, як відомо, мандрують по всій Угорщині й Галичині, ідуть навіть за кордон з кошиком, повним різного товару. Ці словацькі купці, наче перелітні птахи, з юних літ навчені торгівлі. Вони знають усі міста, містечка і навіть села всієї Угорської землі, уміють на пальцях порахувати, де і коли відбувається який ярмарок, розмовляють усіма мовами, які вживаються в Угорщині. Хто хоче ближче пізнати купця-словака, хай послухає, як вихваляє він свій товар, як примовляє, як удає, що гнівається, як присягається, що сам тратить на цьому стільки, що "аж волосься дубом стає", як каже русин. Нарешті, продавши щось, просить чарочку горілки і додає: "Як прийдете до Угорщини, то вас вином почастую", – після цього випрошує шматок хліба або сала, а прощаючись, додає з усмішкою сам до себе: дай мені, Боже, весь товар так продати, як я цей продаю! (Головацький, 1993, с. 71).

Далі автор пояснює, що таким чином купець зізнається в нехитрому обмані, бо, звісно, собі у збиток не торгує. Головацький у подорожніх записках відтворив поширений не тільки в тогочасній Угорщині, а й на території підросійської України тип мандрівних словацьких крамарів. Саме від них молодий Ізмаїл Срезневський, згодом уславлений славіст, записав словацькі народні пісні, які самостійно упорядкував, переклав, додавши коментар і словничок, та видав у Харкові в 1832 р. (Срезневський, 1832).

Досі спеціально не йшлося про один із колоритних епізодів у Шевченковій повісті "Наймичка" (1852–1853), який стисло пояснювали хіба що коментатори академічних видань. Після того, як Лукія стала наймичкою в бездітних заможних селян Марти і Якіма, що прихистили її немовля, на хуторі запанувала ідилія. Лукія до самої смерті не зізналася у своєму материнстві. Коли на великодні свята подружжя поїхало в гості до отця Ніла, вона тішилася спілкуванням зі своїм малим Марком. Її спокій мимоволі збентежив тільки "угорець", що торгував різноманітними ліками, здебільшого, ясна річ, речовинами з ефектом плацебо, віра в які міцно трималася в народі: "...после полудня на хутор зашел венгерец с разными кроплями и постучал в окошко, чем немало напугал увлеченную разговором с сыном Лукию. Она вскоре оправилась, отворила засов и впустила венгерца в хату" (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 78). В Україні такими угорцями називали мандрівних крамарів, переважно угорців та словаків за національністю, що торгували майже до кінця XIX ст. (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 475). Немає жодного сумніву, що Шевченко вивів у повісті епізодичну постать словака. Письменник в його зовнішньому вигляді наголошує ті деталі, які відрізняються від традиційного одягу українського селянина: "Венгерец, как известно, был в шляпе с широкими полями и

сферической тульей, в широком синем плаще, с коробкою за плечами, с палкою длинною в руке и с длинными усами" (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 78).

Відтворено ламане російське мовлення крамаря як іноземця, хоч зрозуміло, що персонажі мали б говорити українською, як це видно далі, коли словак уживає лексему "зараз", а в мові розповідача трапляються, крім мимовільних, акцентовані українізми, наприклад, слово "пляшка", підкреслене в автографі, що у друкованому тексті передається курсивом. Торговець поводить ся самовпевнено:

Лукия пригласила его сесть на лаву, что он исполнил нецеремонно, сначала снявши коробку с плечей. А Лукия тем временем уложила своего Марушечка в колыбель и прикрыла простынею, бояся недоброго глаза. Потом обратилась к венгерцу и спросила:

– Какие же у вас лекарства есть?

– Лекарства? О, у меня всякие, разные есть кропли: и на зубы, и на голова, и на рука, и на нога – всякие, всякие кропли есть. Только, хорош фрау, деньга будешь не жалеть? – сказал венгерец, довольно нахально улыбаясь (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 78–79).

Прикриваючи сина від чужого "недоброго" ока, Лукія демонструє народну забобонність, саме на такому підґрунті могла існувати переконаність у цілющості властивість якихось крапель від усіх хвороб голови чи живота. Наймичка намагається придбати ліки від усіх дитячих недуг, на що словак з готовністю реагує:

– Ну, хорошо, а есть ли у тебя такое лекарство, чтобы от всяких болезней ребенку помогало?

– О, как же, от разной болезни есть, разное, всякие кропли есть.

И он раскрыл свою коробку, показывая ей пузырек за пузырьком с разноцветною жидкостью.

– Вот эта от зуба, эта – голова, эта – лихорадка, эта – рука, эта – нога, эта – бруска немножко (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 79).

Тут Лукія згадує про помічний народний засіб, який, звісно ж, є в торгівця:

– А нет ли у тебя семибратней крови? Она одна ото всех болезней помогает.

– Есть, есть, зараз ищю!

И он вскоре достал из коробки завернутую в бумажке семибратнюю кровь. Это небольшие кусочки чего-то окаменелого, вроде мелкого ракушника темно-розового цвета. А почему оно называется семибратней кровью, то этого и сами венгерцы не знают (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 79).

Семибратня кров – лікувальний засіб народної медицини, якому приписувалася ледь не універсальна дія проти різноманітних захворювань. Серед коментарів нині немає єдності в розумінні його складу та походження. На думку Леоніда Ушкалова, основою засобу був вапняковий скелет корала темно-малинового кольору (Ушкалов, 2011, с. 286). За припущенням Ігоря Марцінковського, семибратню кров виготовляли у Трансильванії (Семіградській землі). Це тверда речовина мінерального походження або настояка, яка за хімічним складом могла бути гематитом (мінерал оксидів заліза), природним галуном (кристалогідрати подвійних сульфатів з одно- і тривалентними металами) чи червоною кров'яною сіллю, або сумішшю цих гірських мінералів. Галуни й сьогодні зрідка використовуються в медицині як підсушувальний, місцевий для слизових оболонок і шкіри протизапальний засіб, для припинення кровотечі при порізах тощо (Марцінковський, 2014, с. 154–155).

Далі персонажі сперечаються щодо ціни на чудодійний препарат, надто високої для бідної наймички:

– Что же будет стоить этот кусочек?

– Этот два рубля и одна полтина.

– А Боже ж мой, что же мне делать? У меня только три копы.

– Только один рубля и одна полтин. Нельзя, немножко мало. Разве еще, хорошей фрау, румочка шнапс, пони-маешь – водка, и немножко кушать.

– Хорошо, и водки дам, и кушать дам, только уступите мне, ради Бога, за три копы.

– Хорошо, хорошо, отдаю, – и он подал ей кусочек волшебного медикамента (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 79).

Три копи – це півтора рублі, тоді як словак загадав два з половиною рублі. Тож на рубль він пообідав, як запропонувала Лукія, віддавши всі тяжко назбирані мідяки. Семібратню кров вона ретельно заховала за іконою, де зберігалися цінні речі:

Она взяла его с благоговением, завернула в хустку и спрятала за образ. Достала медные деньги из сундучка, расплатилась с венгерцем и посадила его за стол, достала из мисныка восьмиугольную размалеванную пляшку с водкой и поставила перед ним. Поставила пасху, холодное порося и пирожки с сыром и со сметаной (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 79).

Розповідач іронічно відзначає зростання апетиту крамаря щодо алкоголю. При цьому той не втрачає природної вихованості в поведженні з жінкою:

Венгерец, хотя просил немножко шнапсу, однако выпил две рюмки залпом, а третью после первого куса поросенка. Окончивши все, что было на стол поставлено, он вежливо раскланялся с Лукией, потом попросил огня, закурил свою фарфоровую трубку с кривым чубуком и начал собираться в дорогу. Взваливши коробку на спину, плащ на плечи, палку в руки, шляпу на голову, он еще раз раскланялся с Лукией и вышел с хаты (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 79–80).

Очевидно, його робота не була легкою: весь час на ногах у дорозі в будь-яку погоду вантаж доводиться носити на спині. Треба вміти спілкуватися з українськими селянами, підтримуючи їхню віру в чудодійні засоби. Епізод завершується комічним штрихом:

Домочадцы с песнями возвратились домой. Наконец, ворота растворились, и сами хозяева возвратились домой.

– А мы, Лукие, на дороге венгра встретили, – говорила Марта, входя в хату, – и я у него купила семибратней крови для нашего Марочка. Бог его знает, а може, что и случится, так вот у нас и лекарство есть. Что, он спит? – сказала она, понизив голос.

– Спит, – отвечала тихо Лукия. – И здесь венгер был, и я тоже купила семибратней крови (Шевченко, 2001–2014, т. 3, с. 80).

Відтоді Марко мав чималий запас неперевершеного медичного засобу. Шевченко, реалістично змалювавши тип поширеного в Україні словака-торгівця, використав цей образ у відтворенні сільського повсякдення, помітною подією в якому стає зустріч із мандрівним крамарем. Сповнена м'якого гумору сценка міжетнічного спілкування унаочнює чистоту помислів і наївність Лукії, яка не може думати ні про що інше, крім здоров'я і благополуччя своєї дитини.

Зайве вкотре зупиняється на відомих рядках із Шевченкового послання "І мертвим, і живим..." (1845) з осудом удавано мудрих земляків:

І Коллара читаєте

З усієї сили,

І Шафарика, і Ганка,

І в слав'янофілі

Так і претесь... (Шевченко, 2001–2014, т. 1, с. 350)

Імена діячів словацького і чеського національного відродження набули в тогочасній Російській імперії неабиякої популярності, про що вже не раз ішлося. За силою художнього впливу і поширенням ці Шевченкові слова, зрозуміло, перевершують інші згадки про словаків в українській літературі.

В оповіданні Юрія Федьковича "Три як рідні брати" (вперше надруковано в журналі "Нива" 1865 р.), яке за

загальним визнанням науковців належить до найкращих у його прозовій спадщині, змальовано словака Бая, що шляхетно погоджується відслужити ще рік в армії, аби тільки головному героєві Іванові Шовканюку надали відпустку, бо в нього брат помер, в нього стара лаба мати з голоду помирає" (Федькович, 1985, с. 306). Капрал Бая належить до словаків, яких "сорок осьмого року на Угорщині були половили" (Федькович, 1985, с. 306), тобто це віддані у жовніри учасники Угорського повстання 1848 р. Бая, як і решта понад 20 словаків, отримав дозвіл на звільнення з армії, капітан високо їх оцінює, переконуючи служити ще рік: "...ви хлопці годні" (Федькович, 1985, с. 306). Перейнявшись бідою Шовканюка, Бая дає йому гроші на дорогу (Федькович, 1985, с. 307). Зрештою, після всіх драматичних перипетій, коли Шовканюк уже має одружитися, несподівано з'являється капрал, із яким за вортіми говорить сестра головного героя:

– Русявий, високий, очі – як ті фіялки сині, а як говорить, то... то ув одно моргає.

Я не побіг, а полетів з хати.

– Бая, – кажу, – пане мій годний, соколе мій ясний, чи це ви, чи я п'яний?..

– Ба, це такі я сам. Наш регемент стоїть тепер у Чернівцях. Я чув, що ти женишся, – бо я за тебе ув одно перевидавав, – от і випросився на 14 день на урльоп, щоб то в тебе погуляти вже та погуляти! Чи добре я оце зробив?..

– Ой, – кажу, – пане мій срібний, пане мій дорогий, орле мій сизий!.. – а сам так го обіймив, трохи не задушу.

– Та гов же бо, гов, – каже Тоній, сміючись. – Ліпше просім оцього пана, аби тобі пішов у дружби.

– Упідскоки, – каже Бая. (Федькович, 1985, с. 317).

Таке рішення товариші запили міцною вишнівкою. Не випадково письменник вустами дівчини відзначає привабливу зовнішність словака. Бая постає в оповіданні захисником головного героя, а у фіналі поділяє з ним радість від щасливої події. Знані із власного досвіду реалії багатонаціональної цісарської армії письменник переплаває в не позбавлену сентиментальності художню картину дружби і побратимства, не останню роль у якій відіграє словак.

Ліричний герой написаного під впливом "Пісні київського слов'янина" Михайла Драгоманова вірш поета і драматурга Михайла Старицького "До слов'ян" (вперше опубліковано в часописі "Правда" 1872 р. під назвою "Поклик до братів слов'ян" під псевдонімом "Гетьманець"), утверджує думку про слов'янську єдність, що є відгомном поширених у другій половині XIX ст. слов'янофільських ідей. Почергово звертаючись до представників різних слов'янських народів, він констатує відсутність жодних образ із боку українців, які борються за власну свободу. Зокрема, адресується до словаків:

Спитайте словака – і той не згадає

Од нас коли-небудь образи:

Злоби не було в нашій серці й немає –

Ми хтіли б загоїти врази! (Старицький, 1989, с. 48).

Тобто мова про міжнаціональне взаєморозуміння впродовж усієї історії діалогу двох народів. Автор не раз передруковував вірш, доопрацьовуючи текст: у збірці "З давнього зшитку. Пісні і думи" (Київ, 1883. Ч. 2), а також у підготовленому за життя, але випущеному посмертно виданні "Поезії М. П. Старицького. 1861–1904" (1908). До слова, у вірші М. Драгоманова словаків не згадано.

"Словацький мотив" Н. Кобець помітила в "Австро-руських споминах (1867–1877)" Михайла Драгоманова, вперше опублікованих у 1889–1892 рр. Під час короткого перебування в Кошице у 1875 р. він зауважує (цю частину спогадів написано 1891 р.):

Там русинів нема, а місто переважно словацьке. З розмов по лавкам, в ресторани й на улицах я міг замітити, що

словаки куди ліпше русинів держаться своєї національності. Мадярської розмови я майже не чув, і навіть на мою німецьку розмову словаки відповіли мені по-словацькому. Я думаю, що тут причина те, що словаки протестанти. Реформація принесла їм просвіту на національній мові, і та просвіта розширилась серед міщан (Драгоманов, 1970, с. 279–280).

З огляду на авторитет Драгоманова таке спостереження мало істотний сенс для його сучасників.

У подорожньому нарисі Івана Нечуя-Левицького "В Карпатах (3 мандрівки в горах)", вперше опублікованому в газеті "Діло" 1885 р., змальовано, зокрема, і Пряшівський край. Нарис написано на основі вражень від перебування у 1884 р. на водах у курортному містечку Щавниця (Польща) та мандрівок його околицями. Під час відвідин лемківського села Шляхтова (більшість українців із нього депортовано в 1945–1950 рр.) письменник познайомився із бабою, чоловіком якої (уже третім) виявився словак Франц Нахман, католик за віросповіданням, що його вона вмовила ходити "до нашої церкви" (Нечуй-Левицький, 1966, с. 375): "Бабин "члек" [чоловік. – О. Б.] був словак. Вона на вернула його до своєї віри, але за те цей "члек" попсував бабі трохи мову. Баба мішала в свій язик словацькі слова. Цей "члек" спокусився, не знаю, чи темними очима, чи власним бабиним полем" (Нечуй-Левицький, 1966, с. 375). Словак тут присутній незримо, лише у стриманій оцінці автора. Іншого разу, перетнувши угорський кордон, Нечуй-Левицький опинився на населеній словаками території. Помітив млин, зайшов у традиційну словацьку хату. Орендаря млина, його дружину і мірошника письменник описує так:

В типі Стромовського, його жінки і мірошника вже було знати щось одмінне од типу русинського та мазурського. В їх на перший погляд кидається в очі примішка чогось німецького. В молодіці брови тонесенькі, неначе карандашем наведені, зовсім як у німкеня; ноги у всіх довгі та тонкі. Всі були в гірській одежі, загальній для всіх трьох народностей. В ґазди довге волосся спадало на плечі й було підстрижене рівно на лобі, зовсім як в українців нашого Полісся. На ґазді були такі самі холосні (штани) з узькими холошами з білого товстого сукна з червоними лампасами; на ногах – такі самі кербці (постоли) й онучі (Нечуй-Левицький, 1966, с. 383).

Коли мандрівник сказав, що в Україні беруть удвічі більшу міру за мливо, молодого мірошника це підбило мандрувати в Україну, словаки стали розпитувати його про Київ (Нечуй-Левицький, 1966, с. 384). Інтер'єр хати, зовнішність словаків, їхній одяг Нечуй-Левицький порівнює зі звичним для себе українським мешканням, виглядом українців того чи того регіону, фіксуючи особливості, відмінні риси, що дає йому матеріал для роздумів. У 1885 р. нарис видано окремою книжкою, згодом письменник умістив його у восьмому томі своїх "Нових повістей і оповідань" (1912).

Дискусія і висновки

З наведеного огляду випливає, що витоки образу Словаччини та етнотипу словаків в українській літературі слід шукати ще в пам'ятках середньовіччя (Галицько-Волинський літопис) та епохи Бароко (літопис Самійла Величка, вірш Йосифа Шумлянського). Завдяки точним і розлогим описам значущість зберігає паломницька проза, зокрема "Мандрі..." Василя Григоровича-Барського, до якої тяжіють різноманітні твори "літератури факту": подорожні записки Якова Головацького, спогади Михайла Драгоманова, нарис Івана Нечуя-Левицького. Недооціненим у цьому розумінні видається розлогий епізод у Шевченковій повісті "Наймичка", перепрочитання якого унаочнює еволюцію образу словака в українській прозі. Наступною ланкою розвитку є ідеалізований образ словака в оповіданні Юрія

Федьковича. Апеляція до узагальненого словака з-поміж інших слов'янських народів у вірші Михайла Старицького "До слов'ян" втілює думку про рівність націй, право кожної на свободу і культурну розбудову. Сказане, утім, ще не дає підстав говорити про появу в кінці XIX ст. в українській літературі цілісного багатогранного образу Словащини, йдеться радше про вагомий етап у його формуванні. Відстежено трансформацію від побіжних топонімічних згадок до спроб художнього осмислення етнічної та культурної своєрідності словаків, згодом – до суттєвої ідеалізації представників словацького народу, хоч загалом превалював умовний об'єктивізм.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Величко, С. (1991). *Літопис* (Т. 2). Дніпро.
- Головацький, Я. (1993). Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. У *Подорожі в Українські Карпати* (с. 21–101). М. А. Вальо (Упоряд., вступ. ст.). Каменяр.
- Григорович-Барський, В. (1778). *Пешеходца Василия Григоровича-Барского-Плаки-Албова, уроженца киевского, монаха антиохийского, путешествие к святым местам, в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое в 1723, и оконченное в 1747 году*. Типография Императорской академии наук.
- Григорович-Барський, В. (2000). *Мандри по Святых Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік = Странствования по Святым Местам Востока с 1723 по 1747 г.* (П. Білоус, пер.; М. Москаленко, ред.). Основи.
- Давні монастирі Мукачівської єпархії (1360–1800): Зведений предметно-тематичний каталог документів Державного архіву Закарпатської області*. (2021). Мониш, О. (Упоряд.). РІК-У.
- Драгоманов, М. П. (1970). *Літературно-публіцистичні праці* (Т. 2). Наукова думка.
- Дрогобич, Ю. (2002). *Роки і пророцтва* (В. М. Вандишев, Уклад. і наук. ред.). Факт. <http://litopys.org.ua/human/hum48.htm>
- Дрогобич, Ю. (2001). *Verba magistri: пророцтва і роздуми* (В. М. Вандишев, Уклад. і наук. ред.). Вимір.
- Кобець, Н. О. (2020). *Словацько-український діалог: Літературний вимір* [Дис. канд. філол. наук, Львівський нац. ун-т].
- Літопис руський* (1989). Махновець, Л. Є. (Пер.). (О. В. Мишанич, Ред.). Дніпро.
- Марцінковський, І. (2014). *Історико-медичне дослідження стану здоров'я та причини смерті Т. Г. Шевченка у контексті розвитку медичної науки XIX–XXI століть*. НУК.
- Махновець, Л. (1972). *Григорій Сковорода: Біографія*. Наукова думка.
- Наливайко, Д. (2006). Літературна імагологія: Предмет і стратегії. У *Теорія літератури й компаративістика* (с. 91–103). Києво-Могилянська академія.
- Нечуй-Левицький, І. С. (1966). *Зібрання творів* (Т. 4). Наукова думка.
- Полное собрание русских летописей* (1843). (Т. 2: Ипатьевская летопись). Типография Э. Праца.
- Сковорода, Г. (2005). *Твори* (Т. 2). Обереги.
- Срезневский, И. И. (1832). *Словацкие песни*. Университетская типография.
- Старицький, М. (1989). *Твори* (Т. 1). Дніпро.
- Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії (1814–1861)*. (1982). Кириллюк, С. П. (Ред.). Вища школа.
- Українська поезія: Середина XVII ст.* (1992). Кречотень, В. І., Суліма, М. М. (Упоряд.). Наукова думка.
- Ушкалов, Л. (2011). *Від бароко до постмодерну: Есеї*. Грані-Т.
- Федькович, Ю. А. (1985). *Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи* (Ф. П. Погребенник, вступ. ст.). Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2001–2014). *Повне зібрання творів* (У 12 т.). Наукова думка.
- Magistri Georgii Drohobich de Russia. (2002). *Iudicium pronosticon anni 1483 currentis* (В. М. Вандишев, Уклад. і наук. ред.). Факт. <http://litopys.org.ua/human/hum47.htm>

References

- Ancient monasteries of the Mukachevo eparchy (1360–1800): Consolidated thematic catalog of documents of the State Archive of the Transcarpathian Region*. (2021). Monych, O. (Comp.). RIK-U [in Ukrainian].
- Complete collection of Russian chronicles* (Vol. 2: Hypatian Chronicle). (1843). Printing House of E. Prats [in Russian].
- Drahomanov, M. P. (1970). *Literary and journalistic works* (Vol. 2). Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Drohobych, Yu. (2002). *Years and prophecies* (V. M. Vandysh, Comp. & Ed.). Fakt [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/human/hum48.htm>
- Drohobych, Yu. (2001). *Verba magistri: prophecies and reflections* (V. M. Vandysh, Comp. & Ed.). Vymir [in Latin and Ukrainian].
- Fedkovych, Yu. A. (1985). *Poetic works. Prose works. Dramatic works. Letters*. Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Grigorovich-Barsky, V. (1778). *Vasily Grigoryevich-Barsky-Plaki-Albov, a pilgrim, born in Kiev, a monk of Antioch, journey to the holy places in Europe, Asia, and Africa (undertaken in 1723 and completed in 1747)*. Printing House of the Imperial Academy of Sciences [in Russian].
- Holovatskyi, Ya. (1993). *Journeys through Galician and Hungarian Rus', described in letters to a friend in L. In M. A. Valo (Comp., Intro.), Travels in the Ukrainian Carpathians* (pp. 21–101). Kameniar [in Ukrainian].
- Hryhorovych-Barskyi, V. (2000). *Journeys to the Holy Places of the East from 1723 to 1747* (P. Bilous, Trans.; M. Moskalenko, Ed.). Osnovy. [in Ukrainian]
- Kobets, N. O. (2020). *Slovak-Ukrainian dialogue: The literary dimension* [PhD thesis in thesis in Philology, Lviv National University] [in Ukrainian].
- Magistri Georgii Drohobich de Russia. (2002). *Iudicium pronosticon anni 1483 currentis* (V. M. Vandysh, Comp. & Ed.). Fakt. <http://litopys.org.ua/human/hum47.htm>
- Makhnovets, L. (1972). *Hryhorii Skovoroda: Biography*. Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Martsinkovskyi, I. (2014). *Historical-medical study of the health condition and causes of death of Taras Shevchenko in the context of the development of medical science of the 19th–21st centuries*. National University of Shipbuilding [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, D. (2006). *Literary imagology: Subject and strategies. In Theory of literature and comparative studies* (pp. 91–103). National University of Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].
- Nechuy-Levytsky, I. S. (1966). *Collected works* (Vol. 4). Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2001–2014). *Complete works* (in 12 vols). Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. (2005). *Works* (Vol. 2). Oberehy [in Ukrainian].
- Sreznevsky, I. I. (1832). *Slovak songs*. University Printing House [in Russian].
- Starytskyi, M. (1989). *Works* (Vol. 1). Dnipro [in Ukrainian].
- Taras Shevchenko: Documents and materials for the biography (1814–1861)*. (1982). Kyryliuk, Ye. P. (Ed.). Vyscha Shkola [in Ukrainian].
- The Rus' Chronicle* (1989). Makhnovets, L. Ye. (Trans.). (O. V. Myshanych, Ed.). Dnipro [in Ukrainian].
- Ukrainian poetry: Mid-17th century*. (1992). Kreckoten, V. I., Sulyma, M. M. (Comps.). Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Ushkalov, L. (2011). *From Baroque to Postmodernism: Essays*. Hrani-T [in Ukrainian].
- Velychko, S. (1991). *Chronicle* (Vol. 2). Dnipro [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 23.02.26
Прорецензовано / Revised: 26.03.26
Схвалено до друку / Accepted: 31.03.26
Опубліковано / Published: 31.05.26

Oleksandr BORON, DSc (Philol.), Corr. Member of the NASU

ORCID ID: 0000-0002-1014-2219

e-mail: ovboron@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE SLOVAKS AND SLOVAK LANDS IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE 13TH–19TH CENTURIES: IMAGE TRANSFORMATION

Background. *Images of Slovakia and the Slovaks constitute an important subject of Ukrainian literary imagology. These images are examined almost comprehensively in one of the chapters of Nataliia Kobets's thesis "Slovak-Ukrainian Dialogue: The Literary Dimension" (2020), however, not all works from the 13th to the 19th centuries have been analysed, whereas one should strive for the greatest possible comprehensiveness so that conclusions and generalisations are based on representative samples. Therefore, the topicality of this study therefore lies in its inclusion of all the works of Ukrainian literature from the 13th to the 19th centuries that feature depictions of Slovaks or references to Slovak lands, whilst its aim is to identify the variations in these depictions.*

Methods. *The study employs the combination of philological and descriptive methods, as well as a comparative approach, to trace changes in Slovaks' perceptions across different literary periods.*

Results. *It was found that the origins of the image of Slovakia and the Slovak ethnotype in Ukrainian literature date back to the Middle Ages (the Galician-Volhynian Chronicle) and the Baroque era (the chronicle of Samiilo Velychko, the poem by Yosyf Shumlyansky). Thanks to accurate and detailed descriptions, pilgrimage prose remains of significant value, in particular Vasyl Hryhorovych-Barsky's 'Mandry...' (Travels...). Various works of 'literature of fact' tend to adhere to pilgrimage prose: Yakov Golovatsky's travel notes, Mykhailo Dragomanov's memoirs, and Ivan Nechuy-Levytsky's essay. In this sense, the extensive episode in Shevchenko's story 'The Servant Girl' seems underestimated, but rereading it illustrates the evolution of the image of the Slovak in Ukrainian prose. The next stage in this development is the idealised image of the Slovak in Yuriy Fedkovych's short story. The appeal to the generalised image of the Slovak among other Slavic peoples in Mykhailo Starytsky's poem 'To the Slavs' embodies the idea of equality of nations, the right of each of them to freedom and cultural development.*

Conclusions. *What has been said, however, does not give grounds to speak of the emergence of a coherent, multifaceted image of Slovakia in Ukrainian literature at the end of the 19th century, it rather refers to a significant stage in his development. The study traces the evolution from casual toponymic references to attempts of a literary interpretation of the ethnic and cultural distinctiveness of the Slovaks, and subsequently to a significant idealisation of the Slovak people, although a conventional objectivity generally prevailed.*

Keywords: *imagology, chronicle, memoirs, travel notes, interpretation, description, reception.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.